

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРЛІГІ
БӘРІМБЕК БЕЙСЕНОВ АТЫНДАҒЫ
ҚАРАҒАНДЫ АКАДЕМИЯСЫ**

ЗАҢ ИНСТИТУТЫ

МЕМЛЕКЕТТІК-ҚҰҚЫҚТЫҚ ПӘНДЕР КАФЕДРАСЫ

Д Ә Р І С

**Тақырыбы: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ
ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫ.**

**Дәріс кафедра мәжілісінде талқыланып,
мақұлданды 2012ж. «3» шілде
№ 21 хаттамасы**

**Дайындаған: кафедра аға оқытушысы
полиция майоры Т.С. Сәлкебаев**

ҚАРАҒАНДЫ 2012

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАҒДАЙЫ.

Дәріс – 2 сағат

ЖОСПАР:

1. Қазақстандағы Президент институтының даму процесі. Қазақстан Республикасы Президентінің конституциялық-құқықтық мәртебесі.
2. Мемлекеттік билік органдары жүйесіндегі Президент орны.
3. Қазақстан Республикасы Президентінің құзыреті. Қазақстан Республикасы Президентінің Әкімдігі. Президент жанындағы кеңесші және көмекші органдар.
4. Президент актілері, олардың заңдық күші.

Сабақ мақсаты: Дәріс барысында Қазақстан Республикасы Президентінің құқықтық мәртебесіне қатысты тыңдаушылардың теориялық білімін қалыптастыру. Республика Президентінің билік тармақтарына қатысты мәртебесін жан-жақты ашу.

§ 1. Қазақстандағы президент институтының даму процесі. Қазақстан Республикасы Президентінің конституциялық-құқықтық мәртебесі

Қазақстандағы президент институты сол кездегі ұлы держава Кеңес Одағының құлауына бірнеше ай қалғанда қалыптаса бастады. 1990 жылғы 24 сәуірде Қазақ КСР-ның Жоғарғы Кеңесі Қазақ КСР Президентінің лауазымын құру және Қазақ КСР Конституциясына тиісті өзгерістер енгізу туралы Заң қабылдады. Аталмыш Заң мемлекеттік биліктің жоғарғы органдар жүйесіндегі Президент орнын және оның өкілеттіктерін анықтады. Дегенмен бұл Заң мемлекеттік билікті бөлу мәселесін қарастырған жоқ, Кеңестердің толық билігі сақталып қалды. Жоғарғы Кеңес, бұрынғысынша, мемлекет өмірінің барлық мәселелерін шешу құқығына иелік етті. Қазақ КСР-ның алғашқы Президентін жасырын дауыс беру тәртібімен Қазақ КСР-ның Жоғарғы Кеңесі сайлады. Қазақ КСР-ның алғашқы Президенті болып Н.Ә.Назарбаев сайланды. Бірінші Президент көптеген мәселелер бойынша республиканың Жоғарғы Кеңесіне тәуелді болды. Оның үстіне ол республика басшысы болып аталғанымен, тәуелсіз мемлекет басшысы болып табылған жоқ. Осыған байланысты Қазақ КСР-ы Президентінің әрекеті мен өкілеттіктері Кеңес Одағы Жоғарғы Кеңесі және Кеңес Одағы Президентінің құзыреттерімен шектелді.

Қазақ КСР Президенті мәртебесінің мұндай жағдайы Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы құлағанға дейін созылды. Бұл бірінші кезеңді Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің толық билігі жүзеге асырылған, өзіндік ерекшеліктері бар парламенттік республикаға жатқызуға болады.

1990 жылға 20 қарашадағы «Қазақ КСР-індегі мемлекеттік өкімет пен басқарудың құрылымын жетілдіру және Қазақ КСР Конституциясына (Негізге Заңына) өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» Заң қабылданып, аталмыш Заңда «Қазақ КСР Президенті Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы жоғарғы атқарушы және өкімші өкіметінің басшысы болып табылады деп белгіленсін», - делінді. Сөйтіп, Президенттің мәртебесі бірте-бірте беки бастады. Дегенмен, әлі де болса Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің кез келген мәселені тікелей өзі шешу құқығының күші ол кезде сақталынып қалған болатын. Солай бола тұрса да 1990 жылға 20 қарашадағы Заң бойынша жоғарғы атқарушы өкімет билігінің жүйесі конституциялық деңгейде біріктіріліп, бір арнаға келтіріле бастады. Президент – ел басшысы, әрі өкімші биліктің басшысы болып заңды түрде жарияланды. Оған Министрлер Кабинетінің қызметін басқару өкілеттігі табыс етілді. Осының салдарынан Үкімет өзінің мәнін жойды. Себебі, біріншіден, Қазақ КСР Министрлер Кеңесі Қазақ КСР Министрлер Кабинеті болып қайта құрылды. Екіншіден, Қазақ КСР Министрлер Советінің президиумы, Қазақ КСР Министрлер Советі председателінің бірінші орынбасарлары мен орынбасарларының қызметі қысқартылды. Үшіншіден, бұдан былай Қазақ КСР Министрлер Кабинетін Қазақ КСР Президенті құратын болды. Төртіншіден, Қазақ КСР Президенті Республика Министрлер Кабинетінің құрамына

Қазақ КСР Мемлекеттік Кеңесшілерін, басқа органдар мен ұйымдардың басшылар енгізуге құқылы болды. Бесіншіден, Президенттің ұсынысы бойынша, Премьер-министрді және Қазақ КСР Министрлер Кабинетінің құрамын Жоғарғы Кеңес бекітті. Сөйтіп, Қазақ КСР Президенті мен Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің аппараттары Президенттің біртұтас аппаратына біріктірілді.

Конституцияға елеулі өзгерістер мен толықтырулар енгізілуімен қатар ол кезде ірі-ірі заң актілері қабылданған болатын. Солардың бірі 1991 жылғы 25 маусымда қабылданған «Қазақстан Республикасының Министрлер Кабинеті туралы» Заң. Бұл Заңда Қазақстан Республикасының Министрлер Кабинеті – Қазақстан Республикасының Үкіметі - өз қызметін Қазақстан Республикасы Президентінің басшылығымен жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының атқарушы және әкімші мемлекеттік басқару органы болып табылады,- делінген.

Қазақстан Республикасының Президенті Қазақстан Республикасының Министрлер Кабинетінің қарауынан мемлекеттік басқарудың жекелеген салаларын алып, оларды арнайы құрылған органдарға берді, сондай-ақ атқарушы биліктің басшысы ретінде Қазақстан Республикасының Президентіне берілген құзыреттер шеңберіндегі жекелеген өкілеттіктерді Үкіметке берді. Заңда Министрлер Кабинетінің қызметінің негізгі бағыттары, оның құзыреті және тағы басқа өзекті мәселелер жан-жақты тұжырымдалды.

Қазақстандағы президенттік институт 1991 жылғы 25 тамыздағы «Қазақ КСР Конституциясына (Негізгі заң) өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңмен одан әрі дамытылды.¹ Онда өзінің міндеттерін жүзеге асыруға қабілетсіз болған жағдайда ҚР Президентін мерзімінен бұрын қызметінен босатудың конституциялық тәртібі қарастырылды. Президентті қызметінен босату рәсімі Қазақ ССР Жоғарғы Кеңесінің шешімімен белгіленді. 1991 жылғы тамыздағы КСРО Президентін қызметінен конституциялық емес жолмен күштеп тайдыруға бағытталған жағымсыз іс-әрекеттерге байланысты Қазақ КСР Президентіне еліміздің бүкіл аумағында орналасқан барлық ішкі әскерлерге басшылықты, қажет болған жағдайда Қазақ КСР аумағында орналасқан одақтық бағынысты ұйымдардың, кәсіпорындардың бірінші басшыларын тағайындауды және оларды қызметтен босатуды, одақтық орындардың шешімдерін Қазақ КСР заңдарына және жоғары атқарушы билік актілеріне қайшы келген жағдайда тоқтата тұруды жүзеге асыру жүктелді.

1991 жылғы 1 желтоқсанда алғашқы Республика Президентін бүкілхалықтық тікелей сайлау өткізілді. Сайлауға қатысқан 8788726 адамның 98,78% қолдап дауыс беріп, еліміздің басшысы сайланды.

Қазақстан Республикасының өз тәуелсіздігін жариялаған сәттен бастап, еліміздегі президенттік институттың қалыптасуының келесі, екінші кезеңі басталады. Президент тәуелсіз мемлекет басшысы болып табылады. Мемлекеттік билікті заң шығарушы, атқарушы, сот билігіне бөлу принципін қабылдауға байланысты Президент тек мемлекет басшысы болып қана танылған жоқ, сонымен қатар республиканың атқарушы билігінің басшысы болып танылды. 1992 жылғы 13 қаңтарда «Қазақстан Республикасының заңына өтпелі кезең кезінде өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды. Онда Қазақстан Республикасының Президентіне Министрлер Кабинетінің қарауына жататын кейбір мемлекеттік басқару мәселелерін одан алып, оны арнайы құрылған мемлекеттік немесе өзге де органдарға және де Президенттің өкілеттігіндегі кейбір мәселелерді Министрлер Кабинетіне беру қарастырылды. Осылайша, Республика Президенті мен Кабинетінің өкілеттіктерінің арасындағы қайшылық жойылды. Бұл төменгі буындарға да таралды. «Жергілікті өзін-өзі басқару және Қазақстан Республикасы халық депутаттарының жергілікті Кеңестері туралы» Қазақстан Республикасының Заңына өтпелі кезең кезінде өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 1992 жылғы 13 қаңтардағы Заңда² Қазақстан Республикасының Президентіне есеп беріп отыратын және халық депутаттарының тиісті Кеңесінің бақылауында болатын,

¹ «Қазақ КСР Конституциясына (Негізгі заң) өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақ КСР Заңы // Халық Кеңесі, 29 тамыз 1991 жыл

² «Жергілікті өзін-өзі басқару және Қазақстан Республикасы халық депутаттарының жергілікті Кеңестері туралы» Қазақстан Республикасының Заңына өтпелі кезең кезінде өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы // Халық Кеңесі, 15 қаңтар 1992 жыл

тағайындалатын жергілікті әкім өз аумағында атқарушы әрі өкілетті мемлекеттік орган болып табылады,- делінген.

Президенттік институттың да, Президенттің жеке басының да қазақстандық қоғамдағы рөлі мен маңызы бірден-бірге арта түсті. Президент қызметіне кіріскен сәттен бастап Президент қызметінің құқықтық негіздері қаланып, оның мемлекеттік билік органдары құрылымындағы жағдайы сараланды. Президенттік институтқа қатысты заңдылықтардың даму барысына қысқаша қайырым жасасақ, мынадай ой түйе болады: Президенттің барынша байыпты тұлғасы пайда болды, ол нақтылап айтқанда, биліктің барлық үш тармағының қалыптасуында шешуші рөл атқарады.³

Қазақстан Республикасының алғашқы Конституциясы⁴ тәуелсіз мемлекетіміздің өз мемлекеттілігін елдің негізгі заңы деңгейінде бекіткен аса маңызды құжат болып табылды және президенттік институт қалыптасуының үшінші кезеңіне жол ашты.

Қазақстан Республикасының 1993 жылғы Конституциясы Президентті атқарушы билік тармағына енгізді. Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесі тәуелсіз мемлекеттің бірден-бір заң шығарушы және ең жоғарғы өкілді органы болды. Қазақстан Республикасының 1993 жылғы Конституциясы заң шығарушы билік үстемдігін қолдады. 1993 жылғы Конституцияда Президенттің мемлекеттік билік жоғарғы органдарының өзара әрекеттестігін қамтамасыз ету құқығы болған жоқ, себебі Президент атқарушы билік тармағына жатқызылды.

Президенттік басқару жүйесіне алғашқы ұмтылыс 1993 жылғы желтоқсан айында Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің өзін-өзі тарату барысында Президентке заң шығару өкілеттігін беруінен басталды. Сол кездегі Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесімен Президентке уақытша заң шығару өкілеттіктерін беру туралы Қазақстан Республикасының Заңы қабылданған сәттен бастап, елімізде президенттік басқару жүйесінің жылдам қалыптасу процесі және, осыған байланысты еліміздегі президент институты қалыптасуының төртінші кезеңі басталды деп есептеуге болады.

1995 жылдың 30 тамызында референдум жолымен қабылданған мемлекет Конституциясы еліміздің басқару нысанын анықтау барысында Қазақстан Республикасының президенттік басқару нысанындағы біртұтас мемлекет болып табылатынын бекітті. Конституцияда мемлекеттік билік органдары арасындағы негізгі орын президент институтына берілді. Осылайша әрекеттегі Конституция президенттік басқару жүйесін түпкілікті бекітті. Еліміздегі президент институтының

Қазақстан халқы Ассамблеясының 2-ші сессиясында Н.Ә. Назарбаев атап өткендей «Басқарудың президенттік жүйесін мемлекеттің бүгінгі басшысының қайсыбір мүдделері мен амбициялары емес, объективті факторлар тудырды. Және бұл, біздің елімізге ұзақ мерзімді болашақ үшін қажет».⁵

Қазақстан Республикасы Конституциясының 40-бабы Президенттің конституциялық-құқықтық мәртебесін сипаттаудың негізі болып табылады. Конституцияның көрсетілген бабына сәйкес Президент - мемлекет басшысы, мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатының негізгі бағыттарын айқындайтын, ел ішінде және халықаралық қатынастарда Қазақстанның атынан өкілдік ететін ең жоғары лауазымды тұлға.

«Құқықтық мәртебе» ұғымының элементтері – бұл құқықтар, міндеттер, құқықтарға берілетін кепілдіктер, міндеттерді орындамағанда туындайтын жауаптылықтар. Олай болса, Қазақстан Республикасы Президентінің конституциялық-құқықтық мәртебесін, оның Конституция нормаларымен бекітілген құқықтары, міндеттері, құқықтарына берілетін кепілдіктер, өз міндетін орындамағанда туындайтын жауаптылықтар анықтайды.

Республика Президенттігіне кандидаттарға қойылатын талаптар Президенттің құқықтық мәртебесінің өзегі болып табылады. Себебі, осы талаптарға сай келген кандидаттың ғана мемлекет басшысы болу мүмкіндігі бар.

³ Амандықова С.К. Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы. Оқу құралы. – Қарағанды: «Болашақ-Баспа», 2005

⁴ Қазақстан Республикасының 28 қаңтар 1993 жылғы Конституциясы. Конституции стран СНГ /Сост. Ю.Булуқтаев. – Алматы: Жеті жарғы, 1999

⁵ Н.Ә.Назарбаев. Өткенді саралау және қоғамды демократиялық жолмен одан әрі реформалау. Қазақстан халқы Ассамблеясының екінші сессиясындағы баяндама. «Егемен Қазақстан» 1 шілде 1995 жыл

Қазақстан Республикасының Президенттігіне кандидаттарға қойылатын талаптар Қазақстан Республикасы Конституциясына, Конституция негізінде қабылданған «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» 28 қыркүйек 1995 жылы қабылданған,⁶ «Қазақстан Республикасы Президенті туралы» 26 желтоқсан 1995 жылы қабылданған⁷, 6 мамыр 1999 жылы өзгертулер мен толықтырулар енгізілген Қазақстан Республикасының Конституциялық заңдарына сәйкес анықталады.

Конституцияның 41-бабына сәйкес Республика Президентін жалпыға бірдей, тең және төте сайлау құқығы негізінде Республиканың 18 жасқа толған белсенді сайлау құқығы бар азаматтары жасырын дауыс беру арқылы бес жыл мерзімге сайлайды. Аталмыш баптың 2-тармағы Президенттікке үміткерлерге қойылатын нақты талаптарды бекітеді. Олар:

- а) тумысынан республика азаматы болып табылу;
- б) 40 жасқа толу;
- в) мемлекеттік тілді еркін меңгеру;
- г) Қазақстанда соңғы 15 жыл бойы тұрақты тұру.

Республика Президентінің кезекті сайлауы желтоқсанның бірінші жексебісінде өткізіледі және ол мерзімі жағынан Парламенттің жаңа құрамын сайлаумен тұспа-тұс келмеуі тиіс.

Президенттің кезектен тыс сайлауы Республика Президентінің шешімімен тағайындалады және сайлау тағайындалған күннен бастап екі ай мерзім ішінде өткізіледі. Кезектен тыс сайлаудан кейінгі кезекті Президент сайлауы бес жылдан кейін «Сайлау туралы» Конституциялық заңмен белгіленген мерзімде жарияланады⁸

Сайлау қорытындысының нәтижесінде дауыс беруге қатысқан сайлаушылардың елу процентінен астамының дауысын алған кандидат сайланды деп есептеледі. Егер кандидаттардың бірде-бірі көрсетілген дауыс санын ала алмаса, қайтадан дауыс беру өткізіліп, оған көп дауыс алған екі кандидат қатысады. Дауыс беруге қатысқан сайлаушылардың көбісінің дауысын алған кандидат сайланды деп есептеледі.

Бір адам қатарынан екі реттен артық Республика Президенті болып сайлана алмайды. Бұл шектеу Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президентіне қолданылмайды.

Қазақстан Республикасының Президенті Қазақстан халқына адал қызмет етуге, Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдарын қатаң сақтауға, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беруге, Қазақстан Республикасының Президентіне жүктелген мәртебелі міндетті адал атқаруға салтанатты түрде Қазақстан халқына ант берген сәттен бастап, өз қызметіне кіріседі.

Ант беру қаңтардың екінші сәрсенбісінде салтанатты жағдайда Парламент депутаттарының, Конституциялық Кеңес мүшелерінің, Жоғарғы Сот судьяларының, Республиканың бұрынғы Президенттерінің барлығының қатысуымен өткізіледі. Президент болған тұлға Президент өкілеттігін қабылдаған күннен бастап бір айдың ішінде ант береді.

Республика бұрынғы Президентінің өкілеттігі жаңадан сайланған Республика Президенті қызметіне кіріскен кезден бастап, сондай-ақ Президент қызметінен мерзімінен бұрын босатылған не кетірілген немесе ол қайтыс болған жағдайда тоқтатылады. Республика Президенттерінің барлығының, қызметтен кетірілгендерден басқасының, Қазақстан Республикасының экс-Президенті деген атағы болады.

Республика Президентінің қызметінен мерзімінен бұрын босатылуы және қызметінен кетірілуі мәселелері Конституцияның 47-бабының 1,2- тармақтарымен анықталады.

Осы баптың 1-тармағына сәйкес Республика Президенті науқастануына байланысты өзінің өкілеттіктерін атқара алмаған жағдайда қызметінен мерзімінен бұрын босатылуы мүмкін. Бұл ретте Парламент әр Палата депутаттарының тең санынан және медицинаның тиісті салаларының мамандарынан тұратын комиссия құрады. Мерзімінен бұрын босату туралы

⁶ «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 28 қыркүйектегі N 2464 Конституциялық заңы / Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің Жаршысы, 1995. №№ 17-18.

⁷ Қазақстан Республикасының Президенті туралы Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 26 желтоқсандағы N 2733 Конституциялық заңы

⁸ Қазақстан Республикасының Конституциясы (3 ақпан 2011ж. енгізілген өзгерістер және толықтырулармен) электрондық «Юрист» базасына сәйкес 31.03.2011 жылғы жағдай бойынша)

шешім Парламент Палаталарының бірлескен отырысында комиссияның қорытындысымен белгіленген конституциялық рәсімдердің сақталғандығы туралы Конституциялық Кеңес қорытындысы негізінде әр Палата депутаттары жалпы санының кемінде төрттен үшіннің көпшілік даусымен қабылданады.

Аталмыш баптың екінші тармағы Республика Президентінің қызметінен кетірілуі туралы мәселені анықтайды. Бұл тармақ Президенттің өзінің міндеттерін атқару кезіндегі іс-әрекеті үшін тек қана мемлекетке опасыздық жасаған жағдайда жауап беретінін және бұл үшін Парламент оны қызметінен кетіруі мүмкіндігін бекітеді. Айып тағу және оны тексеру туралы шешім Мәжіліс депутаттарының кемінде үштен бірінің бастамасы бойынша депутаттардың жалпы санының көпшілігімен қабылдануы мүмкін. Тағылған айыпты тексеруді Сенат ұйымдастырады және оның нәтижелері Сенат депутаттары жалпы санының көпшілік даусымен Парламент Палаталары бірлескен отырысының қарауына енгізіледі. Түпкілікті шешім айыптың дұрыс тағылғандығы туралы Жоғарғы Сот қорытындысы және тиісті конституциялық рәсімдердің сақталғаны туралы Конституциялық Кеңестің қорытындысы болған жағдайда әр Палата депутаттары жалпы санының төрттен үшіннің көпшілік даусымен Парламент Палаталарының бірлескен отырысында қабылданады. Егер айып тағылған кезден бастап екі ай ішінде түпкілікті шешім қабылданбаса, тағылған айыптың күші жойылды деп есептеледі. Тағылған айыптың қабылданбауы, осы мәселенің қаралуына себепші болған Мәжіліс депутаттарының өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтатуға әкеліп соғады.

Қазақстан Республикасының Президенті қызметінен мерзімінен бұрын босаған немесе кетірілген, сондай-ақ қайтыс болған жағдайда Республика Президентінің өкілеттігі қалған мерзімге Парламент Сенатының Төрағасына көшеді; Сенат Төрағасының Президент өкілеттігін қабылдауы мүмкін болмаған жағдайда ол Парламент Мәжілісінің Төрағасына көшеді, егер оның да Президент өкілеттігін қабылдауы мүмкін болмаған ретте Президент өкілеттігі Премьер-Министрге көшеді. Президент өкілеттігін өзіне қабылдаған тұлға өкілеттік мерзімнің қалған уақытында мемлекет басшысы ретінде әрекет етеді және оған Республика Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар туралы бастамашылық жасау құқығынан басқа құқықтардың барлығы тиесілі.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 43-бабы Республика Президенті құқықтық мәртебесінің жан-жақты қарастырылуының көрінісі. Осы бапқа сәйкес мемлекет басшысының өкілді органның депутаты болуға, өзге де ақы төленетін қызметтерді атқаруға, кәсіпкерлік қызметпен айналысуға құқығы жоқ. Сонымен қатар Президент өз өкілеттігін жүзеге асыру кезінде саяси партиядағы қызметін тоқтата тұрады.

Қазақстан Республикасы Президентінің конституциялық-құқықтық мәртебесінің ерекшелігі Конституцияның 46-бабымен нақтылана түседі. Осы бапқа сәйкес Республика Президентіне, оның абыройы мен қадір-қасиетіне ешкімнің тиісуіне болмайтындығы, Республика Президенті мен оның отбасын қамтамасыз ету, оларға қызмет көрсету және қорғау мемлекет есебінен жүзеге асыратылатындығы және осы ережелердің Республиканың экс-Президенттеріне де қолданылатындығы анықталады.

2000 жылғы 20 шілдеде Қазақстанның ішкі және сыртқы саясатының негізгі бағыттарының сабақтастығын, елдегі бұдан кейінгі әлеуметтік-экономикалық және демократиялық өзгерістерді қамтамасыз ету мақсатында жаңа тәуелсіз Қазақстан мемлекетінің негізін қалаушылардың бірі, Қазақстан халқының бірлігін, Конституцияны, адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз еткен Қазақстан халқының көшбасшысы ретінде республика Тұңғыш Президентінің саяси және құқықтық жағдайын анықтайтын «Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті туралы» Конституциялық заң қабылданды.⁹

Аталмыш Конституциялық заңда Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан Республикасының Конституциясында, «Қазақстан Республикасының Президенті туралы» Конституциялық заңда және республиканың басқа заңдарында көзделген өкілеттіктерімен қатар

⁹ «Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті туралы» Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 20 шілдедегі N 83 Конституциялық заңы // «Егемен Қазақстан» 2000 жылғы 22 шілде N 174

Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің өз өкілеттіктерін тоқтатқаннан кейінгі де айрықша құзыреттері мен кепілдіктері анықталады.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президентіне оның тарихи миссиясына байланысты өмір бойы:

1) Қазақстан халқына, мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдарға мемлекеттік құрылыстың, елдің ішкі және сыртқы саясаты мен қауіпсіздігінің аса маңызды мәселелері бойынша тиісті мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар міндетті түрде қарауға жататын бастамалар жасау;

2) Қазақстан Республикасы Парламенті мен оның палаталарының алдында, республика Үкіметінің отырыстарында ел үшін маңызды мәселелерді талқылау кезінде сөз сөйлеу; Қазақстан халықтары Ассамблеясын басқару; Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің, Қауіпсіздік Кеңесінің құрамына кіру құқығы тиесілі.

Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президентінің заңды қызметіне кедергі жасауға жол берілмейді және ондай әрекет заңмен қудаланады.

§ 2. Мемлекеттік билік органдары жүйесіндегі Президент орны.

Конституциямен құрылатын мемлекеттік органның конституциялық-құқықтық мәртебесі оның мемлекеттік билік органдары жүйесіндегі орнымен анықталады.

Қазақстан Республикасының 1993 жылғы алғашқы Конституциясында Президент құзыретін бекітетін тарау Жоғарғы Кеңес туралы тараудан кейін орналастырылды.

Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясы мемлекеттік билік органдары жүйесіндегі бірінші орынға Президентті қойды. Сөйтіп Қазақстан Республикасында президенттік басқару жүйесінің орнықтырылғаны туралы конституциялық ережені бекітті.

Конституция Президенттің ерекше жағдайын тани келіп, Президенттің мемлекеттік биліктің барлық тармақтарының келісімді түрде жұмыс істеуін және билік органдарының халық алдындағы жауапкершілігін қамтамасыз ететіндігін орнықтырды. Бұл конституциялық ереже Президент мемлекеттік биліктің барлық тармақтарынан жоғары тұрады деуге негіз болмайды. Президенттік мәртебені талдау мұндай пікірдің негізсіздігін көрсетеді. Қазақстан Республикасында мемлекеттік билікті заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына бөлу орнықтырылған. Осы принципке орай биліктің әр тармағына өз қызметтерін орындау үшін қажетті деңгейде жеткілікті түрде өкілеттіктер берілген. Тек Парламент заң шығару өкілеттігін берген жағдайда ғана, оның өзінде шектеулі уақыт ішінде Президент заң қабылдай алады. Сот билігін жүргізуге Президенттің құқығы жоқ. Сондай-ақ атқарушы билікке қатысты да Президент заңда көзделген шараларды ғана қолдана алады. Одан әрі, Қазақстан Республикасы Конституциясында көзделген тежемелік әрі тепе-теңдік жүйесі президенттік биліктің барлық билік тармақтарынан жоғары тұруына мүмкіндік бермейді. Президентке Парламенттің және сот билігінің қызметін бақылау құқығы берілмеген. Оның үстіне, өз мәртебесі бойынша ол атқарушы билікке жақын. Алайда, Қазақстан Республикасының 1993 жылғы Конституциясында бекітілгендей Президент атқарушы билік жүйесін басқармайды. Қазақстан Республикасында атқарушы билікті Үкімет жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасының Президенті халық пен мемлекеттік билік бірлігінің, Конституцияның мызғымастығының, адам және азамат құқықтары мен бостандықтарының нышаны әрі кепілі болып табылады. Президенттің халық бірлігінің нышаны болып табылатынының себебі, оны мемлекет басшылығына көпұлтты халық сайлайды. Президент халық еркінің бірлігін білдіреді. Сондықтан Президент халық атынан сөйлеуге құқылы. Президенттің мемлекеттік билік бірлігінің кепілі болып табылатынының себебі, ол билік тармақтарының бірде-біріне жатпай, оның барлық тармақтарының келісімді әрекетін қамтамасыз етуі тиіс.

Президентке Конституцияның мызғымастығының, адам және азамат құқықтары мен бостандықтарының нышаны әрі кепілі ретінде әрекет етуіне қажетті өкілеттіктер берілген. Конституцияның мызғымастығын Президент қамтамасыз етеді. Конституцияға өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы бастамашылық жасау құқығы тек Президентке ғана берілді.

Адам және азамат құқықтары мен бостандықтарының кепілі ретінде Президентке кең өкілеттіктер беріледі. Осы өкілеттіктерді жүзеге асыру барысында Президент мемлекеттік

билік органдарымен тығыз байланыста болады. 1994 жылғы 12-қыркүйектегі Президенттің «Қазақстан Республикасы Президентінің мемлекеттік органдармен өз-ара қызметі туралы» Жарлығына сәйкес Президентке мемлекеттің басшысы және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының, Конституция мызғымастығының кепілі ретінде Премьер-Министрдің Үкіметтің жұмысы туралы; Жоғарғы Сот Төрағасының - соттардың азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, конституциялық заңдылық пен әділеттіліктің үстемдік етуі жөніндегі жұмыстары туралы; Бас Прокурордың заңдарының орындалуын қадағалау жөніндегі жұмыстары туралы ұдайы хабарлап отыру тәртібі тәжірибеге енгізілген. Осындай хабарламалар негізінде Президент адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету үшін қажетті шаралар қолданады.

Сонымен бірге Конституцияға сәйкес Президент мемлекеттік биліктің барлық тармақтарының кәсіби қызмет етуін қамтамасыз етеді.

2007 жылғы 21 мамырда Республика Конституциясына енгізілген өзгерістерге дейін Президент Үкіметке Парламент Мәжілісіне заң жобаларын енгізуді тапсыратын. Аталмыш өзгерістерге сәйкес енді Президенттің тікелей өзі заң шығару бастамасы құқығына ие (Конституцияның 61-бабы 1-тармағы).

Президент Парламент пен Үкіметтің кәсіби әрекет етуі үшін шаралар қабылдайды. Президент мемлекеттік билік тармақтары арасындағы еңсерілмейтін келіспеушіліктер нәтижесінде саяси дағдарыстың туып кетпеуін қадағалайды. Конституцияда Президентке мемлекеттік органдардың халық алдындағы жауапкершілігін қамтамасыз ету мүмкіндігін жасайтын өкілеттіктер берілген. Бұл конституциялық ереже барлық деңгейдегі мемлекеттік органдар мен мемлекеттік органдағы лауазымды адамдардың жауапкершілігін қамтиды. Мысалы, Конституцияда көрсетілген реттерде (63-бап) Парламентті таратып жібере алады, сонымен бірге Президент өзіне жүктелген міндеттерді атқара алмаған Үкімет өкілеттілігін тоқтатуға, мемлекеттік органдарды таратуға қақылы. Егер тиісті мәслихаттар сенімсіздік білдірсе, Президент облыс әкімдерін қызметтен босата алады.

§ 3. Қазақстан Республикасы Президентінің құзыреті. Қазақстан Республикасы Президентінің Әкімдігі. Президент жанындағы кеңесші және көмекші органдар.

Республика Президентінің сыртқы саясаттағы өкілеттігі.

Республика Президенті келіссөздер жүргізеді және Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарына қол қояды; келіссөздер жүргізуге және Республиканың мемлекетаралық шарттарына қол қоюға өкілеттік береді; бекіту грамоталарына қол қояды; Республика жасасқан, бекітуге жатпайтын халықаралық шарттардың күшін тоқтата тұру туралы шешім қабылдайды; Парламентке Республика жасасқан халықаралық шарттарды денонсациялау туралы ұсыныс енгізеді; Қазақстан Республикасының дипломатиялық өкілдіктерінің басшыларын тағайындайды және кері шақырып алады; өзінің жанында тіркелген шет мемлекеттердің дипломатиялық және өзге де өкілдерінің сенім грамоталары мен кері шақырып алу грамоталарын қабылдайды.

Республика Президентінің мемлекеттің қорғаныс қабілетін және қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы өкілеттігі.

Қазақстан Республикасының Президенті Республика Қарулы Күштерінің Жоғарғы Бас Қолбасшысы болып табылады, Қарулы Күштердің жоғары қолбасшылық құрамын қызметке тағайындайды және қызметтен босатады; Республиканың демократиялық институттарына, оның тәуелсіздігі мен аумақтық тұтастығына, саяси тұрақтылығына, азаматтарының қауіпсіздігіне елеулі және тікелей қатер төнген әрі мемлекеттің конституциялық органдарының қалыпты жұмыс істеуі бұзылған ретте, Премьер-Министрмен және Республика Парламенті Палаталарының Төрағаларымен ресми консультациялар алысқаннан кейін, бұл туралы Республика Парламентіне дереу хабарлай отырып, Қазақстанның бүкіл аумағында және оның жекелеген жерлерінде төтенше жағдай енгізуді, Республиканың Қарулы Күштерін қолдануды қоса алғанда, аталған жағдаяттар талап ететін шараларды қолданады; Республикаға қарсы агрессия жасалған не оның қауіпсіздігіне сырттан тікелей қатер төнген ретте Республиканың бүкіл аумағында немесе оның жекелеген жерлерінде әскери жағдай енгізеді, ішінара немесе жалпы мобилизация жариялап, бұл туралы Республика Парламентіне дереу хабарлайды;

Парламент Палаталарының бірлескен отырысының қарауына Республика Қарулы Күштерін бейбітшілік пен қауіпсіздікті сақтау жөніндегі халықаралық міндеттемелерді орындау үшін пайдалану туралы ұсыныс енгізеді; өзіне бағынысты Республика Президентінің Күзет қызметін және Республикалық ұландыжасақтайды; Қазақстан Республикасының Әскери доктринасын бекітеді; Республика азаматтарын мерзімді әскери қызметке шақыру және мерзімді әскери қызметтің қызметшілерін запасқа шығару туралы шешім қабылдайды; Парламент Сенатының келісімімен Ұлттық қауіпсіздік комитетінің төрағасын қызметке тағайындайды; оны қызметтен босатады.

Республика Президентінің Парламентке қатысты өкілеттігі.

Республика Президенті Парламентке және оның Палатасына кезекті және кезектен тыс сайлау тағайындайды; Конституцияның 51-бабының 4-тармағында белгіленген талаптарды сақтай отырып, Сенатта қоғамның ұлттық-мәдени және өзге де елеулі мүдделерінің білдірілуін қамтамасыз ету қажеттілігі ескеріліп, Сенаттың он бес депутатын тағайындайды. Сенаттың тағайындалатын мүшелері өкілеттіктерінен айырылған немесе олардың өкілеттіктері тоқтатылған жағдайда бір ай мерзімде шығып қалғандардың орнына Сенат депутаттарын тағайындайды; сайлау нәтижелері жариялаған күннен бастап отыз күннен кешіктірмей Парламенттің бірінші сессиясын шақырады; Парламент депутаттарының Қазақстан халқына беретін антын қабылдайды; Парламент Сенатының Төрағасы лауазымына кандидатура ұсынады; Парламент сессияларын ашады; Парламент сессиялары аралығындағы кезеңде өз бастамасымен, палаталар төрағаларының немесе Парламент депутаттары жалпы санының кемінде үштен бірінің ұсынысымен Парламенттің кезектен тыс сессиясын шақыра алады, онда сессияны шақыруға негіз болған мәселелер ғана қаралады; Парламент Сенаты ұсынған заңға бір ай ішінде қол қояды, заңды халыққа жария етеді не заңды немесе оның жекелеген баптарын қайтадан талқылап, дауысқа салу үшін қайтарады; егер Парламент Конституцияның 54-бабы 2-тармағының 2) тармақшасында белгіленген талаптарды сақтай отырып, бұрын қабылданған шешімді растайтын болса, бір ай ішінде заңға қол қояды; Парламенттің қарауына Конституцияға өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы жоба беруге хақылы; заң шығару бастамасы тәртібімен Парламент Мәжілісінің қарауына заңнамалық актілер жобаларын өзінің арнайы жолдауымен енгізеді; заң жобаларын қараудың басымдығын белгілеуге, сондай-ақ заң жобасын қарауды шұғыл деп жариялауға, яғни Парламенттің осы жобаны оның енгізілген күнінен бастап бір ай ішінде қарауға міндетті екендігін білдіретін ұсыныс енгізуге құқығы бар. Осы талапты Парламент орындамаған жағдайда Республика Президенті Заң күші бар, Конституцияда белгіленген тәртіппен Парламент жаңа Заң қабылданғанға дейін күші болатын жарлық шығаруға хақылы; Парламент Палаталарының кез келген бірлескен отырыстарына немесе оның Палаталарының бөлек отырыстарына қатысуға және сөз сөйлеуге құқығы бар; Үкімет мүшесі заңдарды орындамаған жағдайда Сенат немесе Мәжіліс Конституцияда көзделген тәртіппен қабылдаған Парламент Сенатының немесе Мәжілісінің оны қызметінен босату жайындағы өтінішін қарайды, сондай-ақ Парламенттің тиісті Палатасы Палата депутаттары жалпы санының көпшілік даусымен Республика Президентіне Үкіметтің осы мүшесін қызметінен босату туралы алғаш өтініш берген күннен бастап алты ай өткен соң ол туралы қайталап мәселе қойса, Үкіметтің ол мүшесін қызметінен босатады; Конституцияда көзделген тәртіппен Парламентті немесе Парламент Мәжілісін тарата алады.

Республика Президенті Үкіметке қатысты келесі өкілеттіктерді жүзеге асырады:

- Президент Парламент Мәжілісінің келісімімен Республика Премьер-Министрін қызметке тағайындайды және оны қызметтен босатады. Осы конституциялық нормаға байланысты, егер Мәжіліс Президент ұсынған Премьер-Министрдің кандидатурасына келісім бермеген жағдайда қандай шаралардың жүзеге асырылу мүмкіндігі туралы мәселе туындайды. Себебі Конституцияда аталмыш мәселе түпкілікті қарастырылмаған. Конституциялық норма Мәжілістің ұсынылған кандидатураға келісім бермеуі мүмкін еместігіне меңзеп тұр. 21 мамыр 2007 жылғы Конституцияға енгізілген өзгерістерге дейін Республика Президентінің Премьер-Министрді тағайындауына келісім беру туралы мәселе палаталардың бірлескен отырысының құзырына жатқызылған болатын. Егер Парламент Президентпен ұсынылған Премьер-Министрдің кандидатурасына екі мәрте келісім бермесе, Президенттің Парламентті тарату мүмкіндігіне құқығы болды (өзгерістерге дейінгі 63-бап). Осыған ұқсас норма Ресей

Федерациясының Конституциясында да қарастырылған. Ресей Федерациясы Конституциясының 111-бабына сәйкес, егер Ресей Федерациясының Президентімен ұсынылған Ресей Федерациясы Үкіметі Төрағасының кандидатурасына Мемлекеттік Дума үш мәрте қарсылық білдірсе, Президент Мемлекеттік Думаны таратып жіберу мүмкіндігіне құқылы.¹⁰ Әрине, Конституцияға өзгерістердің жиі енгізілуі Негізгі Заңның тұрақтылығына қауіп төндіретіні даусыз. Дегенмен айтылған мәселенің «Қазақстан Республикасының Президенті туралы» Конституциялық заңның 10-бабы 1-тармағында Конституцияның аталған нормасын одан әрі өрбітіп, Премьер-Министрдің кандидатурасына келісім беру мәселесін егжей-тегжейлі нақтылау мүмкіндігін жоққа шығаруға болмайды;

- Премьер-Министрді тағайындағаннан кейінгі он күн мерзім ішінде оның енгізген ұсынысы бойынша Үкімет құрылымын айқындайды, Республиканың Үкімет құрамына кірмейтін орталық атқарушы органдарын құрады, таратады және қайта құрады, Үкімет мүшелерін қызметке тағайындайды; сыртқы істер, қорғаныс, ішкі істер, әділет министрлерін қызметке тағайындайды; Үкімет мүшелерін қызметтен босатады;

- Үкімет мүшелерінің антын қабылдайды;

- жүйелі түрде Премьер-Министрдің Үкімет қызметінің негізгі бағыттары туралы және оның барлық маңызды шешімдері туралы баяндамасын тыңдайды, оның барысында Премьер-Министр Үкімет жұмысы туралы есеп береді;

- Премьер-Министрдің ұсынысы бойынша Республиканың мемлекеттік бюджеті есебінен ұсталатын барлық органдар үшін қаржыландыру мен қызметкерлердің еңбегіне ақы төлеудің бірыңғай жүйесін бекітеді;

- аса маңызды мәселелер бойынша Үкімет отырыстарына төрағалық етеді;

- Үкіметке Парламент Мәжілісіне заң жобасын енгізуді тапсырады;

- Республика Үкіметі мен Премьер-Министрі актілерінің күшін жояды не толық немесе ішінара тоқтата тұрады;

- егер Үкімет пен оның кез келген мүшесі өздеріне жүктелген міндеттерді одан әрі жүзеге асыруы мүмкін емес деп санаса немесе егер Парламент Мәжілісі не Парламент Үкіметке сенімсіздік білдірсе, олар мәлімдеген орнынан түсуі туралы, сондай-ақ Үкімет жүргізіп отырған саясатпен келіспейтін немесе оны жүргізбей отырған Үкімет мүшесі мәлімдеген орнынан түсуі туралы шешімді қабылдайды;

- Үкімет немесе оның кез келген мүшесі мәлімдеген орнынан түсуді он күн мерзім ішінде қабылдайды немесе қабылдамай тастайды;

- Үкіметтің немесе оның мүшесінің орнынан түсуін қабылдамай тастаған ретте оларға өз міндетін одан әрі жүзеге асыруды тапсырады;

- өз бастамасы бойынша Үкіметтің өкілеттігін тоқтату, Премьер-Министр мен Үкіметтің кез келген мүшесін қызметтен босату туралы шешім қабылдауға хақылы;

- өз актілерімен Үкіметке Республика Конституциясы мен заңдарында белгіленгеннен басқа атқару міндеттерін жүзеге асыруды жүктеуге хақылы.

Республика Президентінің Конституциялық Кеңеске қатысты өкілеттігі. Президент Конституциялық Кеңестің Төрағасы мен екі мүшесін қызметке тағайындайды, конституциялық заңға сәйкес оларды мерзімінен бұрын қызметтен босатуға хақылы; Республика Конституциясының 72-бабында көзделген жағдайларда Конституциялық Кеңеске өтініш білдіреді; Конституциялық Кеңестің шешіміне толық немесе оның бір бөлігінде қарсылықтар енгізеді.

Республика Президентінің соттарға және судьяларға қатысты өкілеттігі. Республика Президенті Жоғары Сот Кеңесінің кепілдемесін негізге ала отырып, Республика Жоғарғы Сотының Төрағасын және судьяларын қызметке сайлау және қызметтен босату үшін Парламент Сенатына ұсынады; Жоғары Сот Кеңесінің кепілдемесі бойынша жергілікті және басқа да соттардың төрағалары мен судьяларын қызметке тағайындайды және қызметтен босатады.

Республика Президентінің прокуратура органдарына қатысты өкілеттігі. Президенті Парламент Сенатының келісімімен Республиканың Бас Прокурорын бес жыл мерзімге

¹⁰ Конституции стран СНГ /Сост. Ю.Булуқтаев. – Алматы: Жеті жарғы, 1999

қызметке тағайындайды; оны қызметтен босатады; Бас Прокурордың ұсынысы бойынша Республика Бас Прокурорының орынбасарларын қызметке тағайындайды және қызметтен босатады; әр тоқсанда кемінде бір рет Бас Прокурордың елдегі заңдылықтың жай-күйі туралы есебін тыңдайды.

Республика Президентінің Орталық сайлау комиссиясына қатысты өкілеттігі. Республика Президенті Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының Төрағасын және екі мүшесін тағайындайды; Орталық сайлау комиссиясы туралы Ережені бекітеді; Орталық сайлау комиссиясы Төрағасының тағайындалған республикалық референдумға, Парламент, мәслихаттар депутаттарын, өзге де жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мүшелерін сайлауға әзірлік барысы туралы және референдум мен сайлау нәтижелері жөніндегі хабарламасын тыңдайды.

Республика Президентінің Ұлттық Банкке қатысты өкілеттігі.

Президент Парламент Сенатының келісімімен Республика Ұлттық Банкінің Төрағасын қызметке тағайындайды; оны қызметтен босатады; Ұлттық Банк Төрағасының ұсынысы бойынша Ұлттық Банк Төрағасының орынбасарларын қызметке тағайындайды және қызметтен босатады; әр тоқсанда кемінде бір рет Ұлттық Банк Төрағасының Республика Ұлттық Банкінің жұмысы туралы есебін тыңдайды.

Республика Президентінің Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетіне қатысты өкілеттігі.

Президент Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің Төрағасын және екі мүшесін бес жыл мерзімге қызметке тағайындайды, оларды қызметінен мерзімінен бұрын босатуға хақылы; Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитеті туралы Ережені бекітеді; әр тоқсанда кемінде бір рет Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитеті Төрағасының Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің жұмысы туралы хабарламасын тыңдайды.

Республика Президенті әкімдерге қатысты келесі өкілеттіктерді атқарады:

- облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және Республика астанасының әкімдерін қызметке тиісінше облыс, республикалық маңызы бар қалалар және астана мәслихаттарының келісімімен тағайындайды;

- облыстардың, республикалық маңызы бар қалалар мен астана әкімдері актілерінің күшін жояды не толық немесе ішінара тоқтата тұрады;

- өз құзыретіндегі мәселелер бойынша әкімдерге тапсырмалар береді және олардың орындалуы жөнінде әкімдердің есебін тыңдайды;

- өз қалауы бойынша әкімдерді қызметінен босатуға, сондай-ақ облыстардың, республикалық маңызы бар қалалар мен Республика астанасының әкімдеріне тиісті мәслихаттар өз депутаттары жалпы санының көпшілік даусымен сенімсіздік білдірген жағдайда, оларды қызметтерінен босатуға хақылы.

- аудандардың, қалалардың (астана мен республикалық маңызы бар қалаларды қоспағанда), қалалардағы аудандардың, ауылдық (селолық) округтердің, ауылдардың, селолардың (поселкелердің) әкімдерін тағайындаудың немесе сайлаудың тәртібін белгілейді.

Президенттің республикалық референдумға қатысты өкілеттігі. Республика Президенті конституциялық заңға сәйкес өз бастамасы бойынша, Парламенттің, Үкіметтің немесе сан жағынан облыстардың, Республика астанасы мен республикалық маңызы бар қалалардың бәрін бірдей дәрежеде білдіретін Республиканың сайлау құқығы бар кем дегенде екі жүз мың азаматының бастамасы бойынша республикалық референдум өткізу туралы шешім қабылдайды.

Республика Президенті Парламенттің, Үкіметтің немесе Республика азаматтарының референдум өткізу туралы бастамасы бойынша келесі шешімдердің бірін қабылдайды:

1) референдум өткізу туралы;

2) референдум өткізбей-ақ, оның мәні ретінде ұсынылып отырған мәселе жөнінде Республика Конституциясына, конституциялық заңына, заңына өзгертулер мен толықтыруларды немесе өзге шешімді қабылдау қажеттігі туралы;

3) референдум өткізу туралы ұсынысты қабылдамай тастау туралы. Егер Республика Президенті Конституцияға өзгерістер мен толықтыруларды республикалық референдумға

шығару туралы Парламенттің ұсынысын қабылдамай тастаса, Парламент Палаталарының әрқайсысының депутаттары жалпы санының кемінде бестен төртінші көпшілік дауысымен Парламент Конституцияға осы өзгерістер мен толықтыруларды енгізу туралы заң қабылдауға құқылы. Мұндай жағдайда Республика Президенті бұл заңға қол қояды немесе оны республикалық референдумға шығарады.

Референдум бастамашыларының келісімімен Республика Президенті оны өткізгенге дейін оның бастамашыларының өз еркін неғұрлым анық білдіруі үшін референдумға ұсынылатын мәселенің (мәселелердің) тұжырымын нақтылауға хақылы.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 44-бабы 18-тармағына сәйкес Президент өзіне бағынысты Республика Президентінің Күзет қызметін және Республикалық ұланды жасақтайды.

Қазақстан Республикасы Президентінің күзет қызметі - әскери бөлімше тікелей Президентке бағынатын орган. Президенттің Күзет қызметінің міндеті - қорғалатын адамдардың жеке қауіпсіздігін сақтау; меншікті қорғау, қоғамдық тәртіпті, қорғалатын адамдар қызмет үй – жайларында және басқа жерлерде болған кезде олардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету, қорғалатын адамдар мен қорғау объектілеріне төнген қауіпті болжау және анықтау, алдын-ала ескерту мен қауіпті жою жөнінде жедел шараларды жүзеге асыру болып табылады.

Республикалық ұлан тікелей Президентке бағынатын, Республиканың Қарулы Күштеріне кірмейтін, салтанатты рәсімдерді орындауға ел басшысын, өзге де қорғалатын адамдардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, ерекше маңызды мемлекеттік объектілерді, тізбесін Президент белгілейтін құрылыстарды, ғимараттарды, қызметтік үй-жайларды қорғауды қамтамасыз етуге, мемлекеттік рәміздерді қорғауға, төтенше жағдайдағы шараларды жүзеге асыруға арналған арнайы әскери құрылым болып табылады.

Президент сондай-ақ Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Хатшысын қызметке тағайындайды және қызметтен босатады, оның мәртебесі мен өкілеттігін анықтайды; Республика Президентінің Әкімшілігін құрады; Қауіпсіздік Кеңесін және өзге де консультативтік-кеңесші органдарды, сондай-ақ Қазақстан халқы Ассамблеясы мен Жоғары Сот Кеңесін құрады;

Мемлекеттік хатшы тікелей Президент басшылығымен жұмыс істейді, Президент алдында есеп беріп, бақылауында болады. Ол Президент үшін әлеуметтік-экономикалық, аймақтық және құқықтық саясаттың негізгі бағыттары бойынша, мемлекеттің биліктің барлық тармақтарының келісіп жұмыс істеуін қамтамасыз ету жөнінде Республиканың сыртқы-саяси стратегиясы және Президенттің халықаралық басшыларын іске асыру жөнінде; сыртқы экономикалық мәселелер бойынша ұсыныстар әзірлейді. Ол Президенттің кадр саясатын әзірлеуге қатысады, оның әртүрлі тапсырмаларын орындайды және т.б. қызметтер атқарады.

Президент Қазақстан Республикасы Президентінің Әкімдігін құру барысында Әкімдік басшысын тағайындайды, Әкімдік құрылымын, штат санын, өкілеттігін және қызметінің ұйымдастырылуын белгілейді.

Президент Әкімдігі мемлекеттік орган болып табылады, оған:

- 1) Қазақстан Республикасы Президентінің қызметін қамтамасыз ету;
- 2) Президентке елдегі жағдай туралы дер кезінде толық түрде хабарлап отыру;
- 3) Президент шешімдерін сөзсіз және мүлтіксіз орындау және оның орындалуын бақылау және Президент белгілейтін өзге де өкілеттіліктерді жүзеге асыру жүктеледі.

Қауіпсіздік Кеңесі туралы ереже Республика Президентінің 1996 жылғы 8 желтоқсандағы Жарлығымен бекітілген. Қауіпсіздік Кеңесі қорғаныс қабылеті мен ұлттық қауіпсіздік саласында, адам құқықтары мен бостандықтарын, Республиканың тәуелсіздігі мен аумақтық тұтастығын қорғау саласында бірыңғай саясат жұмыстарын жүргізу үшін құрылған.

Қауіпсіздік Кеңестің отырысы Президенттің төрағалық етуімен өткізіледі. Қауіпсіздік Кеңесінің құрамына құқық қорғау органдарының, СІМ-нің, Қаржы Министірлігінің Төтенше жағдайлар жөніндегі мемлекеттік комитеттің басшылары кіреді.

Қазақстан Республикасының Президенті Жоғары Сот Кеңесін құрады. Қазақстан Республикасының Конституциясына, Конституция негізінде қабылданған «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан

Республикасының Конституциялық заңына сәйкес¹¹ Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының Төрағасын және судьяларын, жергілікті және басқа да соттардың төрағалары мен судьяларын Республика Президентінің тағайындауы үшін міндетті түрде Жоғары Сот Кеңесінің кепілдемесі қажет. Жоғары Сот Кеңесінің өкілеттіктері ішінде судьялардың тағайындалуы үшін кепілдеме беру еліміздегі сот билігін тиімді құруда аса маңыздылығымен айқындалады.

Өзге де конституциялық-кеңесші органдардың арасында Қазақстан халқы Асамблеясының алатын орны ерекше. Оның қызметі елдегі келісім мен тұрақтылықты сақтауға, жәрдемдесуге, ұлт өкілдері арасындағы достық қатынастарды дамытуға, азаматтардың саяси мәдениетін қалыптастыруға бағытталған.

§ 4. Президент актілері, олардың заңдық күші.

Қазақстан Республикасының Президенті өз өкілеттіктерін жүзеге асыру мақсатында норма шығарушылық қызметті жүзеге асырады. Республика онституциясының 45-бабына сәйкес Қазақстан Республикасының Президенті Конституция мен заңдар негізінде және оларды орындау үшін Республиканың бүкіл аумағында міндетті күші бар жарлықтар мен өкімдер шығарады.

Қазақстан Республикасының Президенті Қазақстан Республикасы Конституциясының 53-бабы 4-тармағына сәйкес заңдар, сондай-ақ 61-баптың 2-тармағына сәйкес заң күші бар жарлықтар шығара алады. Басқа жағдайларда Президент заңға бағынысты сипаттағы жарлықтар мен өкімдер шығарады. Жарлықтар мен өкімдер Қазақстан Республикасының барлық аумағында орындалу үшін міндетті.

Президент жарлықтары Республиканың Конституциясы және заңдары негізінде және соларды орындау үшін шығарылады. Президент жарлықтарың нормативтік құқықтық актінің күшіне ие.

Президент жарлықтары мынадай мақсаттарда шығарылады:

- Президенттің конституциялық өкілеттіктерін жүзеге асыру;
- мемлекеттік биліктің барлық тармақтарының келісімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету мәселелерін шешу;
- Парламенттің, Үкіметтің және басқа да мемлекеттік органдардың заңдық құзіретіне кірмейтін мәселелерді құқықтық реттеуді жүзеге асыру;
- Қазақстан Республикасының экономикалық және әлеуметтік-саяси дамуының стратегиялық мәселелері бойынша шешімдер қабылдау.

Президенттің өкімдері әкімдік-өкімдік, жедел және жеке сипаттағы мәселелерді шешу мақсатында шығарылады.

Актілерді шығарған кезде Республика Президенті констрасигнатура институтының жекелеген элементтерін пайдаланады. Республика Президенті қол қоятын Парламент актілері, сондай-ақ Үкімет бастамасымен шығарылатын Президент актілері, тиісінше осы актілердің заңдылығы үшін заңдық жауапкершілік жүктелетін Парламенттің әр Палатасы Төрағаларының не Премьер-Министрдің алдын ала қолдары қойылып, тиянақталады.

Президенттің нормативтік сипаттағы актілері, егер Президент басқаша белгілемесе, олардың ресми жарияланған күнінен бастап он күн өткеннен кейін Республиканың бүкіл аумағында бір мезгілде күшіне енгізіледі.

ҰСЫНЫЛАТЫН ӘДЕБИЕТ:

Қазақстан Республикасының 1995 ж. Конституциясы
Қазақстан Республикасының 1993 ж. Конституциясы.-Алматы,1993
26.12.1995 ж. «Қазақстан Республикасының Президенті туралы» ҚР-ның Конституциялық заңы (06.05.1999 ж., 19.07.2007ж., 03.02.2011 өзг.).

¹¹ Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы N 132 Конституциялық заңы // «Егеменді Қазақстан» 2000 жылғы 30 желтоқсан N 333-334

20.07.2000 ж. «Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті туралы» ҚР-ның Конституциялық заңы // Егемен Қазақстан, 2000 ж. – шілде.

Қазақстан Республикасы Конституциясының түсіндірме сөздігі-Алматы: «Жеті Жарғы» , 1996

Амандықова С.К. Конституционное право РК. Уч.пособие.-Караганда: «Болашақ-Баспа» , 1998

Әбділдінов А. Республика Президенті құқықтық мемлекет құрудың кепілі. //Заң газеті.-1997.-20 тамыз

Донаков Т. Над ветвями власти. О новом конституционном статусе Президента. //Казахстанская правда.-1995.-14 июля

Жанузакова А. Суверенитет, Конституция, Президент, Парламент. //Наука Казахстана.-1995-№24

Конституция начинает жить: Президент и Правительство. // Индустриальная Караганда.-1995. –8 сентября

Ким В.А. Жасампаз жылдар. – Алматы, 2001.

Қалышев Н. Үш биліктің үйлесімдігі. // Заң газеті.-1996.-21 ақпан.

Малиновский В. Президент и его конституционный статус. // Мысль.-1994.-№11

Литовченко Л.Г. Конституционное право Республики Казахстан. Уч.пособие.-Караганда, 1997

Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. – Алматы, 1998 ж.

Нурпеисов Е.К., Котов А.К. Государство Казахстан: от ханской власти к президентской Республике.-Алматы: Жеті Жарғы, 1995

Сагиндыкова А. Конституционное право Республики Казахстан. Курс лекции.- Алматы: «Білім» , 1999

Сапарғалиев Ғ. Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы: академиялық курс: оқулық. –Өнд.,толық, 3-ші бас. — Алматы: Жеті жарғы, 2008. 536 б.

Сәтбаева Қ. Қазақстан Республикасының Президенті мен Парламенті арасындағы конституциялық қарым-қатынастар. Вестник Карагандинского юридического института Министерства внутренних дел Республики Казахстан. – Караганда: КарЮИ МВД РК им. Б.Бейсенова, 2005.

Сатбаева К. Место Парламента в системе государственных органов Республики Казахстан, его взаимоотношения с Президентом и Правительством. Актуальные вопросы развития органов государственной власти и местного самоуправления в субъектах Российской Федерации: политические и правовые аспекты. Материалы международной научно-практической конференции. – Волгоград, 2010